

1. Aerofotogrametrijska snimka središta Zagreba sa *Zelenom potkovom*
1. Aero photogrametric picture of the inner city of Zagreb with the Green Horseshoe

Snješka Knežević

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb – vanjski suradnik

**Za obnovu zagrebačke
*Zelene potkove***

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 12. 4. 1996.

Sažetak

Tekstom se utvrđuje potreba obnove monumentalnoga okvira trgova-perivoja uokolo središta (downtown, inner city) Donjega grada, urbanog područja izgrađenog u 19. stoljeću, koje je danas središte Zagreba (town centre, city). Taj je monumentalni okvir najveći Gesamtkunstwerk historicističke kulture u Zagrebu; sastoji se od sedam trgova-perivoja i botaničkog vrta (engleskog parka).

Perivojskom okviru zagrebačkog središta devetnaestoga stoljeća namijenjen je dvojak karakter: idile, koji proizlazi iz pojma gradskog parka (Stadtgarten), javnog građanskog sastajališta, tekovine kulture romantizma prve polovine 19. st. i reprezentacije, koju ishodišnoj ideji dodaje kultura Grunderzeita sedamdesetih godina toga stoljeća. U estetske oaze i socijalna poprišta, želi se postaviti i reprezentativna zdanja, prvenstveno namijenjena kulturi. Trgovi se uređuju postupno, bez detaljnog plana. Godine 1897. glavni gradski urbanist Milan Lenuci postavlja model za oblikovanje pojedinih trgova-perivoja, koji optimalno interpretira dvojak karakter trgova, a dovoljno je fleksibilan da zadovolji različite zahtjeve budućnosti. On se realizira samo na jednom trgu. U realizaciji ostalih, poslije uređenih trgova ishodišna je ideja interpretirana na različite načine, na nekima je zagubljena.

Prijedlog obnove zalaže se za rekreaciju djela, pozivom na Lenucijev model i mnoštvo nerealiziranih projekata za trgove koji su također željeli izraziti ishodišnu ideju – uz načelno poštovanje baštinjenog (realiziranog) prostora. Prijedlog se otvoreno nudi kao hipoteza, uz pitanje: koliko u njemu ima idealizacije – i povijesti i naše mogućnosti da vremenski dogledivim zahvatom rekreiramo autentičnu, jedinstvenu i autohtonu viziju koja se nejednakim intenzitetom ozbiljavala desetljećima.

Visoko simboličko značenje što ga i teorija i urbana svijest pridaju zagrebačkoj tzv. *Zelenoj* ili *Lenucijevoj potkovi* – monumentalnome perivojskom okviru središta Donjega grada – nipošto nije u skladu sa stvarnim stanjem tog najvećeg *Gesamtkunstwerka* historicističke kulture u Zagrebu. Sedam trgova (N. Š. Zrinskoga, J. J. Strossmayera, kralja Tomislava, Ante Starčevića, M. Marulića, I. Mažuranića i maršala Tita) i jedan perivoj (Botanički vrt) – koji čine taj *estetički okvir* (1883)... *krasni zagrebački 'Ring'* (1903, Lenuci) – intenzivno se rabi, no tu uporabu ne prati jednako intenzivna skrb kakvu takav spomenik kulture zahtijeva. Štoviše, on se sustavno troši – bilo iz utilitarnih, bilo iz simboličkih pobuda – a to što mu se daje, svjedoči jedino o neosvještenu i bezobzirnu odnosu koji seže od surove agresije do sentimentalnoga kiča. Sve trgove-perivoje, a osobito one što čine zapadni dio okvira (maršala Tita, I. Mažuranića i M. Marulića), obilježuje zapuštenost, ugroženost automobilskim prometom – protokom i parkiranjem – i mnoštvo proizvoljnih intervencija. Pokušaji poboljšanja stanja poduzeti posljednjih godina na trgovima istočnog dijela okvira (N. Š. Zrinskoga, J. J. Strossmayera i kralja Tomislava) ne mogu se smatrati *obnovom*: oni su usmjereni tek sastojcima i ne proistječu iz bilo kakve *ideje* a kamoli smišljenog *plana* obnove¹. Rekonstrukcija perivoja na Trgu A. Starčevića (kao krovnog vrta iznad podzemnog trgovačkog centra i garaže) nije izvedena prema propozicijama koje je utvrdila natječajna porota i kao *gotov čin* ostaje problemom i nadasve skupom poukom. Ni površinski zahvati, kao što su sezonska pojava uvijek istih cvjetnih površina u perivojskim parterima ili bojenja pročelja (ponekad sablažnjivo pogrešna²), ne uvjeravaju ni o konvencionalnom *održavanju* povijesne sredine kakva je na djelu u najvećem dijelu europskih gradova. Tako se devetnaestostoljetni velegradski, estetskoutopijski projekt urušava do mjere civilizacije koja se baštinom služi tek kao prigodnom (povremenom) ideologijskom natuknicom, utilitarno je prilagođava svojim potrebama, a ne poima ih kao esencijalni sastojak egzistencije.

Prvenstveno na to, potonje određenje poziva se zahtjev za obnovom zagrebačke *Zelene potkove*; obnovom koja proniče slojevitu bit baštinjena djela i njegovu životvornu poruku usmjerenu budućem razvoju gradskog organizma. U tom se kontekstu ono ne poima kao *uzor* koji u bilo kojoj komponenti treba oponašati ili parafrazirati, nego kao dosegnuta vrijednost, *ideal*, koji treba držati pred očima kao potencijal. Obnova djela takve složenosti i razine može potaknuti predstavljanje i iskazivanje idejnih i kreativnih mogućnosti grada – kao društvene zajednice – i struka. Ona može biti izazovom na vježbu kulture, ne samo kulturnom obvezom, ukratko: procesom učenja i stvaranja. U odnosu na posebnosti povijesne geneze, urbanističku svojstvenost, stilska i estetska obilježja djela, njegova obnova mora imati značaj i naboj *rekreacije*, želi li potvrditi sve te vrijednosti. A one su danas u velikoj mjeri zapretane: i u konkretnu prostoru, opterećenu slojevima nezgrapnih dodira, i u neotkrivenu blagu neostvarenih nauma. Obnova, o kakvoj je riječ, pretpostavlja i istraživanje i otkrivanje; i čvrstu teorijsku podlogu i slobodnu kreaciju.

Cilj je ovoga teksta predložiti osnovne postulate obnove. Prijedlog se temelji na istraženosti djela i izvjesnosti o obilježjima njegove povijesti, o njegovoj vrijednosti i važnosti za urbanu egzistenciju Zagreba.³

Njegova je temeljna pretpostavka i cilj uspostava cjelovitosti djela.

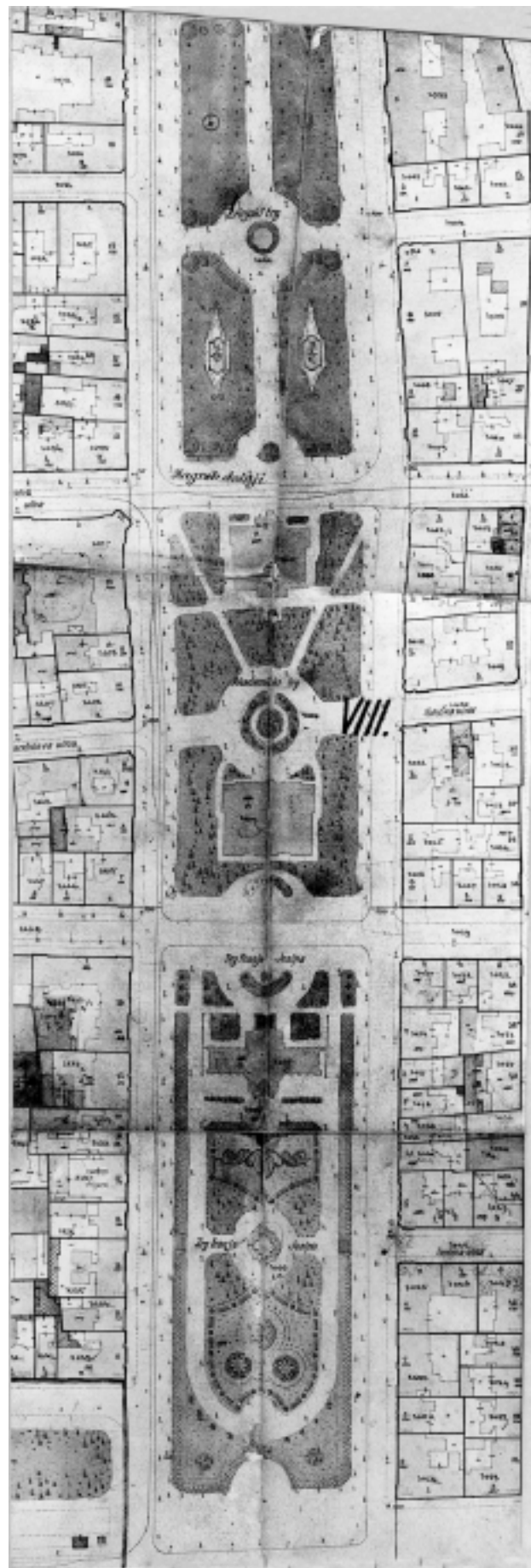
Realizacija takvog nauma nije nipošto jednostavna, jer je u dugovječnom nastanku djela, točnije u nekim njegovim sastojcima *ideja cjeline* različito interpretirana a ponegdje i zagubljena. No svi su sastojci – pojedini trgovi: dionice perivojskog okvira – ma kakvi bili, baština koju se prema prihvaćenim i ozakonjenim zasadama zaštite spomenika štiti kao povijesno i kulturno svjedočanstvo (Sl. 1). Pomiriti i uskladiti ideju cjeline i zbilju njene povijesne realizacije znači dovesti u *tolerantan* odnos duhovne i oblikovne odrednice cjeline i baštinstvenu svojstvenost njenih sastojaka. Uopćeno govoreći, to pretpostavlja postavljanje nekoliko općih, obvezujućih načela i istodobno mogućnost intervencije u postojeće stanje pojedinih dijelova (trgova) radi afirmacije tih generalnih načela. Pitanje mjere intervencije zacijelo je najosjetljiviji dio projekta obnove.

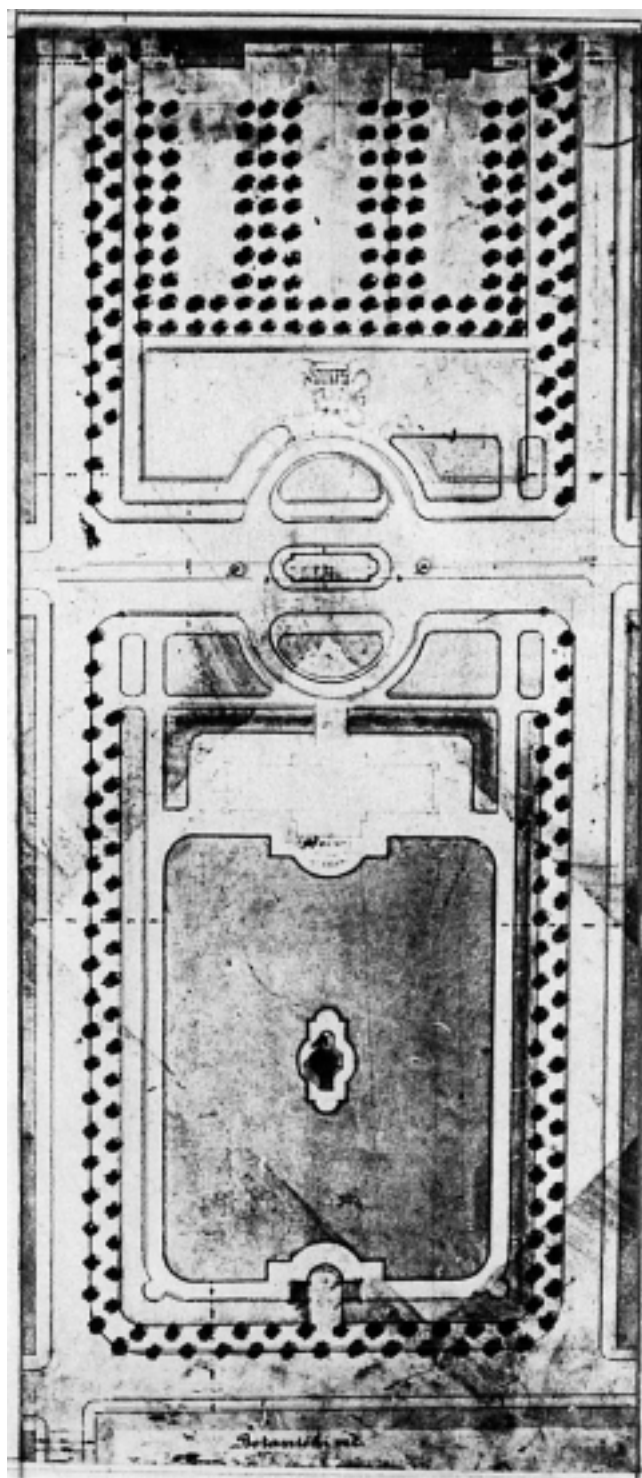
Odnos cjeline i dijelova – napetost između ideje i ostvarenja – najvažniji je i – potpuno jedinstven – problem povijesti *Zelene potkove*. Njena će eksplikacija predočiti teorijsku utemeljenost ovoga prijedloga obnove djela, ali i razotkriti dvojbe zbog kojih se on otvoreno nudi kao *hipoteza* koja iziskuje provjeru i potvrdu.

Ideja cjeline rađala se desetak godina. Razdoblje njene geneze obilježuje kao početak projekt Ruperta Melkusa za preuređenje Trga N. Š. Zrinskoga u perivoj iz 1870. godine a kao kraj prva formulacija ideje o perivojskom okviru Gradskog poglavarstva Zagreba iz 1882. godine. U razdoblju geneze ideje kontinuirano jedna i uspostavlja se druga vizija, no u prvoj lapidarnoj formulaciji ideje i njenom prvom javnom predstavljanju (1883) potvrđuje se ipak starija vizija.

Ona potječe od prijedloga *novog gradskog perivoja* iz prve generalne regulatorne osnove Zagreba iz 1865. god., koja ga predviđa duž južnog ruba planiranog središta novoga gradskog područja, Donjega grada. No uistinu ta vizija poniče iz kulture romantizma prve polovice XIX. stoljeća i njene stečevine: *gradskoga parka*. Kao prva jednoznačno društvena okupljališta mladoga građanstva – mjesta susreta, igre, zabave, pokazivanja i predstavljanja u idealiziranoj i estetiziranoj *prirodi* – gradski se parkovi tada smještaju ponajčešće na rubove gradova. Posve u skladu s osjećajnom i estetskom kulturom romantizma ona dobivaju obilježja *idile* i značaj alternativne sredine.

Stvarni razvoj Donjega grada u desetljeću poslije stupanja regulatorne osnove na snagu ne stavlja u izgled realizaciju velikoga gradskog parka. Zrinjevački perivoj, uređen 1873. na mjestu stočnog sajmišta, svojevrsan je nadomjestak za nj, u uporabnom i simboličkom smislu. Uskoro, iz modernizacijskog i prosvjetiteljskog naboja »Mažuranićeve ere« – koja jest početak *utemeljiteljskog razdoblja* u Zagrebu – rađa se i predodžba nacionalne metropole kao sjedišta reprezentativnih institucija nacije. Razmišljanja i prijedlozi o oblikovanju prostora u kojemu će se one smisljeno i hijerarhijski porazmjestiti potiču novu zamisao središta grada. Prvi 1877. god. izražava Juraj Augustin⁴ projektom produljenja Zrinjskog trga dvama trgovima na koje smješta jedanaest novih kulturnih i prosvje-

2. (a) Akademski (Strossmayerov) trg i Trg Franje Josipa I (kralja Tomislava), katastarska mapa iz 1913. g. (str. 168)

b) Lenucijev projekt Zapadnog perivoja iz 1901. g.

Usporedba predstavlja Lenucijev koncept ocjelovljenja perivojskog okvira

2. (a) *Academic (Strossmayer) square and Franz Joseph I square (King Tomislav square). Land registry map, 1913 (p. 168)*

(b) *Lenuci's project of the West Park, 1901*

The comparison presents Lenuci's concept for the completion of the framework of parks

tnih sadržaja; ideju je nesumnjivo potaklo snježanje palače Akademije na rub zrinjevačkog perivoja (1876). Inovacijsku vrijednost Augustinova prijedloga tvore dvije ideje: 1. produženje Zrinjskog trga dvama perivojima; 2. upotpunjenje idiličke naravi perivoja *reprezentativnim* značajem (postavom arhitektonskih solitera u perivoje).

Do 1882. domišljena je ideja *uokvirenja* središta kontinuiranim slijedom perivoja;⁵ ona znači *konačnu stilizaciju centra Zagreba toga stoljeća*. No u prvoj formulaciji perivojskoga okvira (1882) njegovu se namjenu opisuje pojmovima: *javni perivoj, šetalište, botanički vrt*,⁶ dakle, u skladu s ranijom, *idiličkom* zamisli *gradskog perivoja* (regulatorne osnove iz 1865. god.). Idilički karakter prevladava i u prvom prikazu prednacrtu nove regulatorne osnove (1883), a spominje se postava tek jednog solitera⁷ u nekom perivoju.

Reprezentativni koncept trgova-perivoja, kako ga je još 1877. iznio Augustin, potvrđuje se tek od 1885. godine raspravama o lokaciji kazališta koje snažno potiču vizije *monumentalnog razvoja* središta u duhu *utemeljiteljske* kulture i historičističkog urbanizma. I kao što se taj razvoj najavljuje palačom Akademije (1877/1879), njenom se postavom (1876) otvara mogućnost takvog oblikovnog koncepta trga-perivoja koji bi pomirio *idilički* i *reprezentativni* značaj: dvije povijesno susljedne i možda – spojive vizije.

Perivojski okvir ozakonjuje se godine 1887. novom regulatornom osnovom grada Zagreba;⁸ u njoj se najavljuje *detailna regulatorna osnova... za unutarnji gradski razdjel*, dakle – za središte. Ta detaljna osnova nikada nije izrađena, a također ni plan *realizacije* projekta perivojskog okvira koji bi sadržavao sadržajnu i morfološku definiciju cjeline i pojedinih dijelova, financijsku konstrukciju, organizacijsku i tehničku shemu provedbe, kao što je to, primjerice, bilo u Beču, u slučaju Ringstrasse. Projekt monumentalnog perivojskog okvira, zamašan i za grad većih potencijala od Zagreba, nikada se nije razradilo ni urbanističko-arhitektonskim natječajem, u to doba načinom provjere ideje i temeljem njene realizacije, uvriježenim u svim europskim sredinama. Uređenje pojedinih dijelova pretpostavljene cjeline u pravilu je poticao tek stjecaj okolnosti – uglavnom odluke o gradnji kapitalnih zemaljskih i gradskih kulturnih objekata. Kao što to svjedoči odluka o gradnji kazališta (1894) a poslije i o ustupu Zapadnog perivoja (trgova I. Mažuranića i M. Marulića) za gradnju Sveučilišne knjižnice i drugih sveučilišnih zavoda (1909),⁹ u takvim se prigodama često iz vida ispušta cjelinu o kojoj od 1882. godine postoji opća suglasnost. Gradnjom kazališta (1895) na središnjoj plohi tadašnjeg *Sveučilišnog trga* prvi je put narušena zamisao kontinuiranog slijeda *perivoja*; jedan od osam planiranih perivoja njome je postao *arhitektonskim*, monumentalnim trogom.

Iz godine 1897. potječe model *dionice*, pogodan za jedinstveno oblikovanje *cjeline*: to je regulacija Trga Franje Josipa I (Trga kralja Tomislava) Milana Lenucija.¹⁰ Model je izveden iz oblikovnih karakteristika dotad uređenih trgova:¹¹ 1. postave čvrstih uporišta (arhitektonskih monumenata) na rubovima, u uzdužnoj osi trgova, ideološkoj osovini razvoja Zagreba od razdoblja modernizacije, 2. naglašene prostorne i estetske individualnosti perivoja na središnjoj plohi, te 3. scenografske važnosti uličnih fronti.

Te elemente Lenuci dovodi u odnos koji optimalno valorizira pojedinačno i uspostavlja snažan, skupni učinak. Postiže to naizgled jednostavnim postupkom: zadržavanjem razine perivojskog partera na nižoj, izvornoj razini donjogradskog tla. Učinak je trojak: nesmetan i izravan dijalog sučeljenih solitera; valorizacija partera kao dekorativne slike i ugođena suradnja arhitekture i hortikulture. Kao spoj *ukrasnog trga* (Schmuckplatz) i *arhitektonskog trga* (Architekturplatz), taj model spaja dva različita karaktera – idilički i reprezentativni – što su ih perivojskom okviru namijenila dva kulturna razdoblja.

Lenucijev projekt Zapadnog perivoja (I. Mažuranića i M. Marulića) iz 1901. godine djeluje poput varijante te regulacije, što svjedoči da Lenuci svom rješenju iz 1897. godine pridaje vrijednost *modela*. Njegovom primjenom (također 1903. i 1906. god. za isti prostor) predstavlja njegovu varijabilnost i zacijelo nudi viziju cjeline. Nju obilježuje red, simetrija i težnja povezivanju sastojaka (pojedinih trgova) u prostorno jedinstvo (Sl. 2).

Lenucijeva vizija perivojskog okvira sadrži idealni naboj, hranjen više težnjom dovršenju velikog urbanog i kulturnog projekta nego potaknut stvarnim pozivom.¹² No čak da ga je i bilo, ona bi se teško ozbiljila jer su se izmijenili svjetonazorna podloga i poimanje grada iz kojih je proistekla hibridna i jedinstvena zamisao idiličko-reprezentativnog monumentalnog slijeda trgova uokolo središta Zagreba.

Lenucijevo rješenje i ideja ostaju međutim nezaobilaznim uporištem kada je riječ o pokušaju obnove djela koja ga teži potvrditi kao cjelinu – nipošto kao predložak za oponašanje, nego kao iskustvo. Osim Lenucija kojem je – kao protagonistu i ujedno baštiniku kulture koja je iznijela viziju perivojskog okvira – bila zadana briga za njeno ozbiljenje, i drugi su nastojali detaljnije interpretirati *ideju* koja je odvijek – otkako je ušla u optjecaj – uistinu bila okvir za iskušavanje mogućnosti. No za razliku od njih svi su – od Viktora Kovačića, Rudolfa Lubynskogoga i Dionisa Sunka do Roberta Frangeša Mihanovića i Brune Bauera, Ivana Meštrovića i Haralda Bilinića, Cirila Jegliča i ostalih u kasnije doba – koji su u taj okvir težili unijeti svoje i posebno, Lenuci je postavljanjem nekoliko općih, obvezujućih načela nastojao osigurati jedinstvo cjeline. Iz nje je mislio dio, tako da

je on – realiziran trgov Franje Josipa I – postao egzemplifikacijom iz koje su neki znali iščitati *cantus firmus* i njegov poziv variranju. Riječ je, dakako, o protagonistima historizirajuće kulture prvih dvaju desetljeća 20. stoljeća koja ne prekidaju kontinuitet s neposrednom tradicijom, bilo da svoj identitet ostvaruje u potrazi za novim stilom, bilo u reinterpretaciji historicizma – ili pak o pobornicima radikalnog eklekticizma postmoderne epohe, koji su pak bliži svakovrsnim neohistoricističkim konceptima nego racionalističkom radikalizmu šezdesetih godina našega stoljeća koji su se također bavili *Zelenom potkovom*. Za razliku od onoga što je utvrđeno prostornom zbiljom i očito, ti su *pokušaji* rasuti, dijelom nepoznati, dijelom zaboravljeni. Intervencija koja ne smjera samo održavanju postojećega stanja – a to bi obnova kakvu se predlaže ovim tekstom trebala biti – mora ih respektirati kao i baštinu, kao što je i djelo kojim se bavi, i kao poticajni potencijal.

Ako se kao cilj obnove postulira *uspostava cjelovitosti djela*, nužno je zacijelo utvrditi kako obnovom *pomiriti i uskladiti ideju cjeline i zbilju njene povijesne realizacije* – kao što se to od nje očekuje u uvodu. Ponajprije bi zacijelo trebalo odrediti pojam *cjelovitosti*. On se zasniva na visokoj valorizaciji ideje, kao jedinstvenog urbanističkog dostignuća: posrijedi je izvorna interpretacija modela *prstena* (Ringa). Taj najčešći model proširenja povijesnih gradova u 19. stoljeću, iskušan u mnogim europskim gradovima, a u monumentalnom mjerilu realiziran u bečkoj Ringstrasse, tu se primjenjuje potpuno originalno: u ortogonalnom uličnom rasteru i na području buduće urbanizacije. Oblikom i značenjem *okvir* se savršeno podudara s namjenom koja se pridaje slijedu trgova-perivoja nastupom *utemeljiteljskog razdoblja*. Za razliku od *prstena* – predodređena za kretanje i dinamičnu izmjenu prizora – okvir svojom statičnošću zaustavlja vrijeme i nudi duhovnosti prostor odmaka i izdvojenosti: stoga i postaje idealnim – i idiličnim – poprištem Kulture, gotovo utopijskom enklavom.

Uspostaviti *cjelovitost* ukupna prostora – u svezi s ovom interpretacijom i prijedlogom – znači ponajprije afirmirati duhovni naboj vizije cjeline koja jest autentično svjedočanstvo kulture devetnaestoga stoljeća. U dugovječnu nastanku djela, u pojedinim njegovim sastojcima, ta se vizija interpretirala i ozbiljila na različite načine, uglavnom stilskim i morfološkim sredstvima historicizma, odnosno neohistoricizma; i realizacijom *Zelena potkova* jest djelo – *skupno djelo* – devetnaestoga stoljeća. No iako u svojoj ukupnosti izražava duhovni naboj vizije, on nije svugdje onako eksplicitan kao, primjerice, u trgu N. Š. Zrinskoga ili kralja Tomislava, a ponegdje gotovo nestaje. Pomnom i komparativnom analizom sastojaka moguće je identificirati mjesta, gdje je moguće *popraviti* nezgrapnost, nedorečenost, čak i grešku – uz načelno

poštovanje integriteta zatečene realizacije koje jest izraz poimanja poruke i značaja *locusa i toposa*. U tome kao poticaj mogu pomoći nerealizirani projekti, ideje i prijedlozi. Nekima bi se čak moglo dati pravo realizacije.

Temeljni se postulati mogu zacijelo iščitati iz baštinjena djela, no oni su u komprimiranu obliku ponuđeni u Lenucijevim projektima: jedinama koji u jedinstvo povezuju sva tri vremena na koja mora računati takav velik urbani projekt: prošlost, sadašnjost i budućnost. Oni se razabiru u svim onim kasnijim prijedlozima koji su, iako različitim sredstvima, uspjeli dohvatiti bit vizije – pozivali se oni na Lenucija ili ne. Ti postulati, a i otvoreni problemi, otvaraju kreativnosti velike mogućnosti, uz pretpostavku istančanog osjećaja mjere i – zasigurno, budne interdisciplinarnе kontrole.

Osim esencijalnih i potrebnih zahvata na objektima i u prostoru, poglavito partera koji su snažan sastojak identiteta cjeline, obnova bi morala imati u vidu i potrebu integracije okružne južne osnove *Zelene potkove*, gdje – nakon gradnje cestovnog podvoza u nastavku Kumičićeve ulice (1913) i regulacije Južnog perivoja (1920) te izgradnje solitera hotela Esplanade (1922/1925) i Okružnog ureda (1925/1928) – sjećanje na velik perivoj, zamišljeni premac Botaničkog vrta, čuva tek malena zelena površina na Starčeviću trgu. To se zacijelo može postići tek nekim sredstvima dizajna, a svakako sadržajnim izmjenama¹³.

Sadržajne se promjene, dakako, pretpostavljaju kao sastavni dio ukupnog pothvata obnove koja nipošto ne bi smjela imati kakvoću regresivnog duhovnog historicizma kakav je na djelu u obnovi dijela nekih spomenika kulture u Hrvatskoj. I ako se, primjerice, za perivojske partere zahtijeva obnova onoga sloja koji stilski i estetski najbolje izražava duh i značaj perivojskog okvira Zagreba, tome nije razlogom nostalgija ili univerzalna simpatija za neobarokne cvjetne slike, nego naum predstavljanja povijesnog djela kultiviranjem i zaštitom njegovih glavnih odrednica. No kada je, naposljetku, riječ o zaštiti, nju bi trebalo pojmiti i kao *obranu*. Obranu od svih onih oblika uporabe koji oštećuju, rastvaraju i ponižavaju djelo; među njima je najgori privatni automobilski promet.

Dvojbe zbog kojih se ovaj prijedlog u uvodu otvoreno nudi kao hipoteza koja iziskuje provjeru i potvrdu otvaraju se pitanjem: koliko u njemu ima idealizacije – i povijesti i naše mogućnosti, ovdje i sada, da vremenski dogledivim zahvatom rekreiramo autetičnu, jedinstvenu i autohtonu viziju koja se nejednakim intenzitetom ozbiljivala desetljećima. Ili drugim riječima: imamo li pravo – zato jer posjedujemo znanje i volju da potvrdimo povijesni pontecijal kojim se Zagreb još u XIX. stoljeću legitimirao kao metropola – popravljati povijesno svjedočanstvo, ma kakvo ono bilo.

Služimo li time povijesti ili je rabimo – bio nam naum prosvjeteljski a zahtjev utopijski...

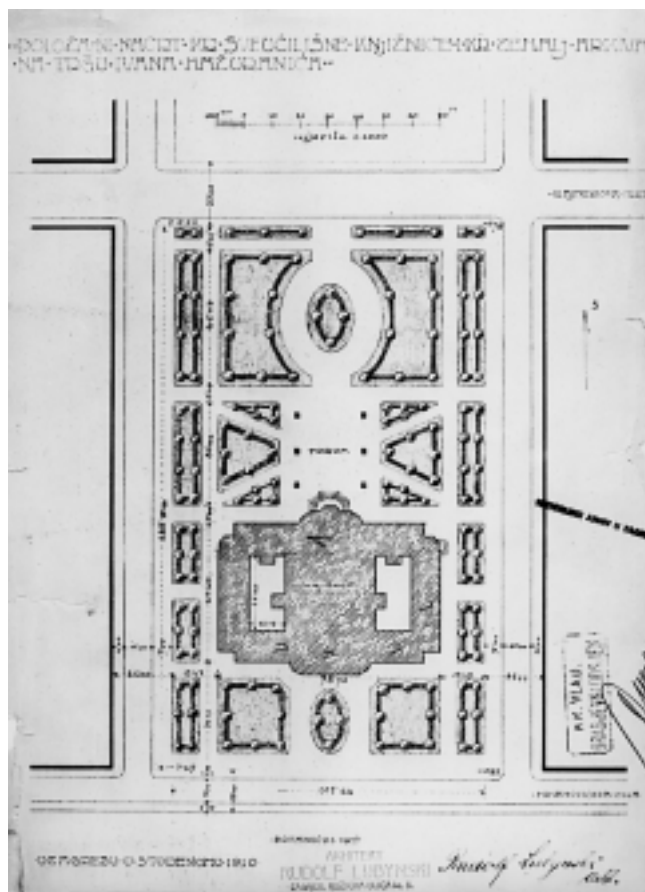
PRILOG 1 / APPENDIX 1

Neostvoreni projekti / Unrealized projects

1. Viktor Kovačić, prijedlog za preuređenje Trga Franje Josipa I. Prvonagrađeni rad na natječaju 1904/1905. god. Simboličko upotpunjenje perivoja spomenikom caru, alegoričkim grupama, te monumentalizacija kamenim okvirom i dekorom

1. Viktor Kovačić, proposal for the adaptation of Franz Joseph I square. First prize in competition of 1904/5. It is a symbolic rounding off of the square and park by adding a monument to the Emperor, allegorical sculpture groups and a stone balustrade and decor

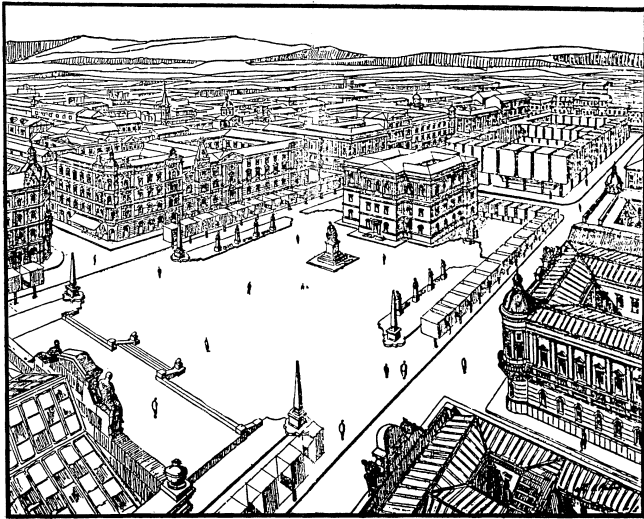
2. Rudolf Lubynski, prijedlog foruma i perivoja na Marulićevu trgu u projektu Sveučilišne knjižnice 1909. god.

2. Rudolf Lubynski, proposal for forum and park on Marulić square as part of the University Library project, 1909

5. Branko Siladin, prijedlog postave spomenika Augustu Cesarcu (rad Marije Ujević). Na polurondu Mažuranićeva trga široka i niska ploča postolja sa tri pjesnikova lika – iz različitih doba njegova života – i vrelo iz kojega voda širokim i plitkim kaskadama teče do ulaza u Sveučilišnu knjižnicu 1973. god.

5. Branko Siladin, proposal for placement of the monument to August Cesarec (by Marija Ujević). On the semicircle of Mažuranić square, a broad and low pedestal bearing three figures of the poet – from different parts of his life – and a fountain from where the water falls in broad and low cascades down to the entrance to the University Library (1973)

3. Ivan Meštrović i Harald Bilinić, prijedlog preuređenja Akademickog trga prigodom postave spomenika J. J. Strossmayeru 1925. god.

3. Ivan Meštrović and Harald Bilinić, proposal for the adaptation of the Academic square on the occasion of erecting the monument to J.J. Strossmayer in 1925

4. Alfred Albini, prijedlog vodenog partera na Mažuranićevu trgu (na mjestu Doma Hrvatskog sokola i Kola), potaknut idejom Ante Marinović-Uzelca iz 1961. god. U drugom planu kristalna palača Muzičke akademije, potaknuta natječajem za arhitektonsko-urbanističko rješenje poteza Ilica-Mihanovićeve iz 1958. god.

4. Alfred Albini, proposal for a water parterre on Mažuranić square (on the site of the Hrvatski Sokol and Kolo building) inspired by the idea of Ante Marinović-Uzelac in 1961. In the second plane the proposed crystal palace of the Music Academy prompted by the competition for an architectural and zoning project of the Ilica – Mihanovićeve street area (1958)

6. Mihajlo Kranjc, Branko Siladin i Berislav Šerbetić, prijedlog pjacete, kao sredine spomenika kralju Tomislavu: popravak nedorečene postave spomenika. U oslonu na projekt Brune Bauera iz 1940. god.; 1980. god.

6. Mihajlo Kranjc, Branko Siladin and Berislav Šerbetić, proposal for a piazzetta as the centre of the monument to King Tomislav: an improvement of the unsuccessful placement of the monument based on a proposal by Bruno Bauer (1940)

PRILOG 2 / APPENDIX 2**Kronologija uređenja pojedinih trgova Zelene potkove***Trg Nikole Šubića Zrinskoga*

- 1870. – regulacija Ruperta Melkusa
- 1872. – nacrt partera Rudolpha Siebecka
- 1878. – projekt preuređenja perivojskog partera Josipa Pecklara
- 1879. – poprsja Julija Klovića i Andrije Medulića
- 1884. – poprsje Krste Frankopana
– Meteorološki stup
- 1886. – poprsje Nikole Jurišića
- 1891. – preuređenje perivoja: u sredini Glazbeni paviljon, (dar Eduarda Priestera); premještanje poprsja u polukrug pred palačom Akademije
- 1893. – projekt potpunog preuređenja perivojskog partera Franje Jeržabeka
– vodoskok H. Bolléa
- 1894. – osnova Gradskoga građevnog ureda za bazene na Zrinjvcu; dva na južnim poljima
- 1911. – poprsja Ivana Kukuljevića i Ivana Mažuranića (Rudolf Valdec) te Rugjera Boškovića (Tomo Rosandić)

Trg Josipa Jurja Strossmayera

- 1884. – kip Sv. Jurja postavljen između palače Akademije i Kemijskog laboratorija
– uređen perivoj između Akademije i Kemijskog laboratorija
- 1894. – utvrđena lokacija spomenika Petru Preradoviću iza Kemijskog laboratorija
- 1895. – otkriven spomenik Petru Preradoviću
- 1900. – program preuređenja nasada; uređenje zapadne strane
- 1901. – uređenje istočne strane
- 1907. – kip Sv. Jurja odstranjen
- 1913. – poprsje Augusta Šenoae (Rudolfa Valdeca) na istočnom dijelu
- 1926. – na Akademikom trgu postavljen spomenik J. J. Strossmayeru, rad Ivana Meštrovića
- 1938. – preuređenje perivoja prema projektu Cirila Jegliča
- 1940. – poprsje Dragutina Domjanića
- 1951. – spomenik *Strijeljani* Frana Kršinića na južnom dijelu perivoja

Trg kralja Tomislava

- 1891. – promjena regulatorne osnove u okolini novog kolodvora: utvrđen oblik perivoja pred kolodvorom
- 1895. – privremeno uređenje perivoja; betonski bazen s vodoskokom
- 1896. – lokacija Umjetničkog paviljona: *iza kemijskog laboratorija na trgu Franje Josipa... vis a vis Preradovićevu spomeniku*
- 1905. – osnova Gradskoga građevnog ureda za izvedbu triju kamenih stubišta u perivoju
- 1930. – spomenik Andriji Meduliću, rad Ivana Meštrovića, postavljen pred Umjetničkim paviljonom
- 1941. – srušeno južno kameno stubište u perivoju; postavljeno postolje za spomenik kralju Tomislavu
- 1947. – postavljen spomenik kralju Tomislavu (licem prema kolodvoru)

Trg Ante Starčevića

- 1891. – promjena regulatorne osnove u okolini novog kolodvora: utvrđen oblik Južnog perivoja
- 1900. – projekt uređenja parka Franje Jeržabeka
- 1901. – uređenje istočnog dijela Južnog perivoja (do gradilišta upravne zgrade Ugarskih željeznica)
- 1903. – uređenje zapadnog dijela Južnog perivoja
– klizalište: između Haulikove i Botaničkog vrta (do 1904. god.)
- 1907. – klizalište između Haulikove ulice i Botaničkog vrta (1908–1917)
- 1913. – podvoznjak u produžetku Kumičićeve ulice predan u promet
- 1920. – regulatorna osnova za predjel sjeverno od državnog kolodvora: smanjen perivoj; gradilišta na mjestu klizališta i dijela Južnog perivoja
- 1926. – park pred hotelom Esplanade uređen prema projektu Gradskoga građevnog ureda
- 1928. – nacrt perivojskog partera Franje Jeržabeka
- 1974. – nadstrešnica pothodnika na Starčevićevu trgu; preuređenje preostalih zelenih površina (Zvonimir Kani)
- 1993. – započela gradnja podzemnog poslovnog centra i garaže ispod trga
- 1994. – perivoj kao krovni vrt (Dragutin Kiš)

Botanički vrt

- 1889. – nacrt Botaničkog vrta; prof. dr. Antun Heinz i Vitezslav Durchanek
- 1890. – vrtlarska kuća (1890/1891)
- 1891. – staklenik u Botaničkom vrtu (1891)
- 1899. – ograda, portal i stube na ulazu C (Mihanovićeve ulica) prema projektu Vjekoslava Bastla; u vrtu izgradnja zahoda, suše, dogradnja podruma
- 1912. – korekcija ograde Botaničkog vrta; nova ograda na istočnoj strani vrta, koja postaje uličnom stranom uz novu cestu ispod podvožnjaka
- 1927. – Fiziološki laboratorij u Botaničkom vrtu
- 1933. – izgrađeni zdenac i strojarnica gradskoga vodovoda (Juraj Denzler) te cjepilište

Trg Marka Marulića

- 1903. – ustup zemljišta za muzej i biblioteku
- 1904. – preseljenje klizališta na Zapadni perivoj (Marulićev trg, 1904–1907)
- 1909. – promjena odluke o ustupu zemljišta
- 1911. – odredba o gradnji Sveučilišne biblioteke
- 1913. – Sveučilišna biblioteka
- 1914. – uređen perivoj uokolo Sveučilišne knjižnice prema projektu Vitezslava Durchaneka
– Kemijski institut (Trg M. Marulića 20, 1913/1914)
- 1926. – Fizikalni institut (Trg I. Mažuranića 19, 1926; Egon Steinmann)
- 1935. – ispred južnog pročelja Sveučilišne knjižnice postavljen spomenik don Frani Buliću, rad Frana Kršinića

Trg Ivana Mažuranića

- 1883. – Dom *Hrvatskog sokola* (1883/1884) na sjevernom rubu budućeg Mažuranićeva trga
- 1884. – Dom *Kola* (1884/1885) uz Dom *Sokola*
- 1895. – izgrađeno treće krilo Narodnog doma (*Sokol i Kolo*) za energetska postaju kazališta i spremište kulisa
- 1905. – »ljetna restauracija« *Kola*; dozvola *Sokolu* da se posiječe red kestenova zbog uređenja ljetnog gombališta (Mažuranićev trg)
- 1911. – parcelacija područja stare Plinare (prostor omeđen Mažuranićevim trgov, Hebrangovom, Gundulićevom i Žerjavićevom ulicom)

Trg maršala Tita

- 1895. – Zemaljsko narodno kazalište (kbr. 15, 1894/1895)
– projekt uređenja trga oko Kazališta; četiri monumentalna kandelabra-obeliska za prostor ispred pročelja kazališta; parter Franjo Jeržabek
- 1908. – spomenik sv. Jurju pred palačom Trgovačko-obrtničke komore
- 1911–1912. – preuređenja sjevernog dijela trga prema projektu Ignjata Fischera (postavljen *Zdenac života*, a obelisci – kandelabri preseljeni na Mirogoj)
- 1961. – poslovna zgrada Željpoaha (kbr. 12, 1961/1964)

Bilješke

1 Obnovu drvoreda na trgovima J. J. Strossmayera i kralja Tomislava godine 1994. zacijelo je zahtijevalo njihovo biološko stanje, ali se pri zamjeni starih stabala novima, to jest posve niskim mladicama, uopće nije obziralo na pitanje identiteta i estetskog izgleda trgova, koji su bez krošanja i s frontama zapuštenih pročelja kuća proizveli ružan dojam i buru prosvjeda građana. Obrada pješačkih površina djelo je improvizacije, potaknute unificiranim rješenjem tzv. pješačke zone središta grada, a ne studijem povijesne sredine *Zelene potkove*: učinjeno znači *gotov čin*, koji će zacijelo utjecati i na uređivanje ostalih trgova. Tek pojedini objekti u perivojima: Meteorološki stup i Glazbeni paviljon na Trgu N. Š. Zrinskoga, fontana i stuba s jarbolima za svjetiljke na Trgu kralja Tomislava, korektno su obnovljeni.

2 Kričavi žuto-narančasto-ružičasti akord najnovijeg (1995) obojenja kuće na urbanistički izrazito osjetljivoj točki nekadašnjeg *Južnog perivoja*, na uglu Mihanovićeve i Kumičićeve ulice (Viktor Kovačić – Hugo Ehrlich, 1911) zacijelo se zasniva jedino na poznatoj naivno koloriranoj povijesnoj razglednici, a ne na analizi djela i znanju o njegovoj povijesnoj i stilskoj specifičnosti.

3 **Snješka Knežević**, *Geneza 'Zelene potkove' u Zagrebu. Prilog povijesti urbanog razvoja Zagreba u 19. stoljeću*. Disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 1994; *Zagrebačka Zelena potkova*, »Školska knjiga« Zagreb, 1996. god.

4 Juraj Augustin, od 1876. do 1909. godine predstojnik *vladina Građevnog odsjeka*.

5 U tome su zasigurno sudjelovali Adolf Hudovski, gradski senator (1861 – 1869. i 1874 – 1899), Rupert Melkus, predstojnik gradskog Građevnog ureda (od 1869 – 1891. god.) i Milan Lenuci, gradski inženjer (od 1874. god.), no potpuno je nemoguće odrediti mjeru pojedinačnih udjela. Prvi je Mirko pl. Halper, savjetnik vladinog Građevnog odsjeka, predložio produljenje Zrinjskog trga novim trgom (1876), što je zacijelo utjecalo na Augustinov projekt iz 1877. godine.

6 PAZ GPZ GO, sgn. 72 (k. 79); GPZ 456/1882. (Formulacija u spisu GPZ 28 526/1882).

7 NN, 14. 3. 1883. *Nova osnova za uređenje grada Zagreba*. Prostor iza Kemijskog laboratorija (na današnjem Strossmayerovu trgu) uređio bi se u *razne vrtno-partije, botaničku bašću, gradski perivoj i u zatvoreni park, gdje će se moći priređivati pučke zabave, pa pošto*

će tu biti i jezero sa čamci, na toj vodi ujedno je skrbljeno i za buduće stalno klizalište. U tom rezerviranom perivoju biti će i liepa sgrada kao Cursalon, koji će se u perspektivi iz Ilice ravno na kraju Gundulićeve ulice vidjeti... Sadašnje sajmište (Trg maršala Tita) dobit će poseban značaj perivoja, nu također u savezu sa ostalimi nasadi u estetičkomu okviru, te mu je namijenjen naslov 'Zvonimirov trg'.

8 Do tada su, osim Trga N. Š. Zrinskoga, uređeni Akademski trg (Strossmayerov), te Sajmište (Trg maršala Tita), kao stočno tržište. Oslonom na postavu palače Akademije, zajednički dom *Hrvatskog sokola* i *Kola* na Sajmištu postavljen je također na rub toga trga, a Kemijski laboratorij na Akademskom trgu na rub perivoja, kao premac palači Akademije, tako da je između njih uređen park.

9 Rasprava o novom sveučilišnom centru počinje 1907. godine i usmjeruje se na Ciglanu (prostor od palače srednjih škola na današnjem Rooseveltovu trgu do Tvornice duhana). Godine 1909. grad ustupa vladi područje današnjeg Marulićeve trga za Sveučilišnu knjižnicu i daje joj u izgled također ustup Mažuranićeva trga za novu zgradu Sveučilišta, što se ističe i u natječajnom programu za Sveučilišnu knjižnicu (12. 3. 1909. god.). Rudolf Lubynski i Dionis Sunko u opisu svojih nagrađenih radova za knjižnicu govore o odnosu prema palači Sveučilišta planiranoj na današnjem Mažuranićevu trgu.

10 Od 1892. do 1912. godine predstojnik *Gradskoga građevnog ureda*.

11 Trgova N. Š. Zrinskoga, 1873; Akademskog (Strossmayerovog) 1884; i Sveučilišnog (maršala Tita) 1895.

12 Projekt regulacije Zapadnog perivoja iz 1901. godine potaknut je molbom *Prvog hrvatskog sklizalačkog društva* koje od 1893. traži mjesto za svoje klizalište na tom prostoru; varijanta iste regulacije iz 1903. zahtjevom Zemaljske vlade da joj se za smještaj novoga muzeja besplatno ustupi gradilište na Zapadnom perivoju; trećom varijantom iz 1906. godine Lenuci pomiruje zahtjev za smještaj muzeja s molbom za uređenje sportskog parka. Tu se ideju nije prihvatilo; štoviše, dogovorom Grada i Vlade cijeli je Zapadni perivoj (trgovi I. Mažuranića i M. Marulića) ustupljen za gradnju kulturnih i prosvjetnih objekata.

13 Prinjerice, Botanički bi vrt dobio znatno kvalitetnije mogućnosti uporabe i prezentacije, kada bi se iz njega izmjestilo pogon sveučilišnog botaničkog vrta i instituta koji ga postupno zag(r)aduje gradnjom objekata. Izmještajem tog pogona, Botanički vrt, jedini ograđeni (i zaštićeni) perivoj, moglo bi se, poput londonskog parka Kensington, namijeniti za boravak djece. Taj prijedlog, dakako, pretpostavlja velike zahvate: ponajprije uklanjanje agresivne i bespravne izgradnje te obnovu vrta prema sačuvanim povijesnim predlošcima.

Summary

Snješka Knežević

A Proposal for the Restoration of the “Green Horseshoe” of Zagreb

The author argues in favour of the need to restore the monumental frame of park-squares built in the centre of urban Zagreb in the nineteenth century, and today part of the inner city of the Croatian capital. This monumental frame is the greatest *Gesamtkunstwerk* of Zagreb historicist culture. It is composed of seven park-squares and the Botanical Gardens (an English park). It is exposed to an intensive wear and tear. Through the years some of the squares have been submitted to many arbitrary interventions; e.g. the flower parterres are not kept up properly and are particularly threatened by cars – in circulation or parked. Recent attempts to improve the condition of the squares have concentrated on isolated features (putting in new trees and fixtures) lacking any kind of idea or articulated plan. The author offers her own postulates for renewal based on her research and evaluation of historical, stylistic, morphological aspects of the problem. The restoration should stress the work as a whole in the first place and that would mean affirm the idea of unity through the diversity of the individual squares which were built in a long period of time and in various cultures.

The author sees this green insert into the nineteenth century city centre as having a double function: as an idyll related to

the idea of a city park (Stadtgarten) which was a public meeting place derived from Romantic ideals of the first half of the nineteenth century, and of representation which is part of a somewhat later (1870) culture of the Gründerzeit (period of promoterism). The aesthetic oases and social scenes had to have representative buildings of a cultural nature. The squares were structured gradually, without detailed plans. In 1897 the leading urban planner Milan Lenuci set up a model for the fashioning of individual park-squares offering optimal interpretations of their double character sufficiently flexible to satisfy various demands of the future: the model should have inspired all the eight items with spiritual and plastic unity. As it turned out, the model was worked out in only one square. In the squares that were structured later the initial idea received different interpretations and in some cases got out of hand.

The author’s proposal is to recreate Lenuci’s model and his many unrealized projects for individual squares which were imbued by the original idea – with the respect due to inherited spaces. This requires a careful sense of measure which is a prerequisite for every intervention. The proposal is frankly put forward as a hypothesis, along with the question: to what degree is it the result of idealization of history and of our capacity of recreating an authentic, unified and original vision which had been in the making for many decades with unequal intensity? In other words: have we got the right to try and improve a historical testimony, is our attempt justified by our wish to act and our knowledge that nineteenth century Zagreb already had the potential to present the credentials of a metropolis?